

A Calonge, vestigis pirinencs dins del PEIN de les Gavarres

Agermanats Sant Julià de Lòria (Andorra) amb Calonge i Sant Antoni (Baix Empordà), l'Ateneu Popular vàrem ser invitats a participar amb una comunicació a les XX Trobades Culturals Pirinenques, amb el tema central *La protecció del territori pirinenc*. Vàrem acceptar perquè paratges del nostre municipi estan dins del massís de les Gavarres, ja protegit, i amb restes històriques provinents dels Pirineus.

PEIN de les Gavarres: protecció i ús del territori

El massís de les Gavarres és una alineació muntanyosa que forma un arc des de Girona (al nord-oest) fins a Calonge i Sant Antoni (al sud-est, prop de mar), que marca els límits geogràfics meridionals de la plana de l'Empordà.

El 1998 es fundà el Consorci de les Gavarres, amb representació d'una vintena d'ajuntaments de la zona, dels consells comarcals del Gironès i del Baix Empordà, de la Diputació de Girona i darrerament de la Generalitat de Catalunya, per protegir i gestionar aquest espai d'interès natural, declarat com a tal en el marc del PEIN des del 1992. D'ençà del 2005, l'Ateneu Popular de Calonge i Sant Antoni té una representant en el Consell de Cooperació del Consorci de les Gavarres, la coautora d'aquesta comunicació, n'Esther Loaisa.

Els darrers anys del segle xx i principis del xxi van ser anys de reivindicació i de lluita per a la salvaguarda del massís. "Profundament identificats amb el que han representat per als nostres pobles les Gavarres, volem manifestar públicament la indignació i tristesa que sentim davant la progressió d'un procés degradant que està posant en perill la seva condició d'espai natural obert a tothom", començava el manifest públic amb més de cinc mil signatures que es va presentar la tardor de l'any 1975, en què es denunciava el procés de degradació del massís i s'exigia que s'aturessin les urbanitzacions i les plantacions d'eucaliptus i, finalment, es demanava la declaració com a parc natural.

La protecció del territori pirinenc

Joan Molla i Callís,
llicenciat en Dret
Vicepresident de
l'Ateneu Popular de
Calonge i Sant Antoni

Esther Loaisa i
Dalmau, llicenciada en
Geografia i Història,
Secretària de l'Ateneu
Popular de Calonge i
Sant Antoni

El reconeixement dels valors científics, ecològics, paisatgístics, culturals i socials de les Gavarres foren el motiu de la declaració com a espai d'interès natural pel govern de la Generalitat de Catalunya el desembre de 1992, moment en què es va aprovar el pla d'espais d'interès natural (PEIN). Tanmateix, hi ha espais adjacents que no hi van estar inclosos. Però la delimitació definitiva del PEIN de les Gavarres no va arribar fins a l'any 2006; quedaren definitivament excloses les urbanitzacions, situades bàsicament al vessant sud del massís. Bona part de la població lluità anys per preservar allò que encara quedava del massís de les Gavarres; seria pràcticament impossible llistar els veïns de Calonge i Sant Antoni que cooperaren. Ens limitem a referir allò publicat en la revista *Gavarres*;¹ en el número de primavera-estiu 2019 inclogué al final un monogràfic de 80 pàgines en què es commemorava els vint anys del Consorci de les Gavarres, amb entrevistes a persones que lluitaren abans pel massís; en concret pel que fa a la defensa de les Gavarres del municipi de Calonge i Sant Antoni, l'Ateneu Popular varem tenir l'ajuda, entre d'altres, d'en Joan Cals, en Josep Matas i n'Elvis Mallorquí; la conversa publicada a les pàgines inicials de la revista la varen tenir amb el coautor d'aquesta comunicació, en Joan Molla.

Ara bé, cal ressaltar el major mèrit dels nombrosos lluitadors en les Gavarres del passat; per exemple la XXIV Caminada Memorial Isabel Vila, en reconeixement seu, tingué lloc l'1 d'octubre del 2023 i organitzant l'Ateneu Popular la columna provinent de Calonge. Tots sabem que al segle XIX i principi del XX foren emblemàtiques les alzines sureres de les Gavarres i que en determinades fases de la manufactura de taps de suro participaren dones, visibles en fotografies d'obradors de l'època. Isabel Vila i Pujol (Calonge, 1843 - Sabadell, 1896), de família que treballava en el món suro-taper, va arribar a ser mestra i està considerada la primera dona sindicalista catalana.

Recordem que una de les barriades històriques del terme municipal de Calonge i Sant Antoni és la de Fonts, que hem trobat ja citada en documentació medieval. Un dels diversos paratges de Fonts s'anomena Coma de Fonts, ubicat a la part oriental. I segons diccionaris consultats, una 'coma' és una depressió més o menys planera entre muntanyes; en el nostre cas, hi neix el torrent que més avall, en el pla, s'anomena el rec Madral.

En un resum d'un estudi nostre, ja publicat el 2019 i titulat *Patrimoni amagat a Coma de Fonts*,² varem valorar principalment les masies que encara perduren, els camins tradicionals i l'accés a les restes de la Torre del Mal Ús. Després del present estudi sobre vestigis pirinencs, caldrà afegir a la llista les restes de la finca La Font del Lles, descrites més endavant.

Restes piriniques a Calonge: dos exemples

La ramaderia i les diverses explotacions relacionades amb el bosc eren activitats tradicionals que, entre el final del segle XVIII i la primera meitat del XX, tingueren un important desenvolupament.

Entre els vestigis pirinencs a Calonge i Sant Antoni, hem seleccionat per a aquesta comunicació dos indrets (croquis d'Esther Loaisa, figura 1):

A- La Font del Lles (carboners de la Cerdanya).

B- Mas Lloret (transhumància des de l'Alt Urgell).

Al llarg del segle XIX, es mantingueren les vies de transhumància tradicionals que travessaven tot el país. Eren vies que permetien el trasllat dels ramats de bous i cabres cap a les pastures estacionals, tant les d'estiu a l'alta muntanya com les d'hivern a les planes més càlides.

Un *Atlas d'Història de Catalunya*³ publicà un mapa de vies de transhumància, però no en grafia cap que arribés al Baix Empordà. Pel que fa a Calonge i Sant Antoni, aquest estudi evidencia que continuava la transhumància provinent del Pirineu a mitjan segle XX.

Però no som cap excepció; la transhumància pirinenca, segons en Xavier Soldevila i Temporal, d'ençà la baixa edat mitjana arribava a Torroella de Montgrí⁴ i a les poblacions properes d'Ullà, Bellcaire, Gualta i Fontanilles, totes al Baix Empordà; com també a la veïna comarca de la Selva, com va explicar en Josep Formiga i Bosch en la seva comunicació en aquestes mateixes 20es Trobades Culturals Pirinenques.

Recordem⁵ que tots els monestirs benedictins estaven vinculats a la ramaderia: els reis carolingis (segles VIII, IX i X) els concedien drets sobre les pastures. A la fi de l'edat mitjana es van fixar unes condicions d'aprofitament de les herbes que van arribar fins al segle XX. Les grans rutes transhumants, tal com recollia Francisco de Zamora el 1787, no havien canviat: "En el valle de Ribas pasta en el verano mucho ganado forastero, pasando el invierno el de la tierra al Ampurdán, Urgel, Panadés y Vallés."

Carboners vinguts de Martinet i Lles de Cerdanya

Pere Caner a *La Vall de Calonge*⁶ sobre el segle XIX recorda: "Hem d'anotar la immigració de cerdans, els quals venien a fer temporada a Calonge en les mesades d'hivern, puix el mal temps no els deixava treballar en el seu poble. Explotaven el bosc i alguns feien de tapers. Molts es quedaren definitivament i alguns calongins actuals són descendents seus. Un dels pobles que més aportacions donà fou Martinet, un agregat de Montellà del Cadí." Com bé sabem, al nord de l'actual municipi de Montellà i Martinet hi ha el de Lles de Cerdanya. David Pujol i Roser Bech, dins *25 anys de la Carbonera*:⁷ "El carbó es podia fer d'arbres i plantes com el bruc, l'arboç, el roure, l'om, l'alzina..., però aquesta darrera era la llenya més preuada perquè és la que té el millor tremp."

Hem centrat aquesta part del nostre estudi en la peça de bosc "La Font del Lles", sota del Puig Cargol (Calonge), a causa de la recent reconstrucció pel propietari i mestre d'obres en Joan Costa i Pous d'una barraca de carboners, feia temps enrunada, i una curosa neteja del sotabosc de la finca, amb fonaments de construccions antigues (fotografia Antoni Illa, figura 2).

Lles: Topònim d'origen iber, té un significat descriptiu: *abisme, precipici...*

Lles de Cerdanya, municipi de 292 habitants l'any 2023.

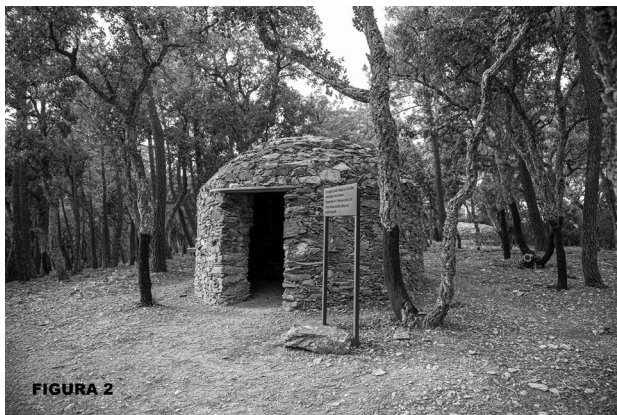

FIGURA 2

En una certificació del Registre de la Propietat,⁸ d'annexa hi ha una reproducció de l'anotació lletra "A" i inscripció primera de la finca registral 889 de Calonge, resum de dues escriptures:

- a) Capítols matrimonials 22 juny 1835, notari Salvador de Álvarez, de Palamós, convinguts entre els joves pagesos Andreu Pagès (Vila-romà, avui Sant Joan de Palamós) i Rosa Mont (Calonge, veïnat de l'Illa) i els seus respectius pares.
- b) Inventari 14 octubre 1866 de finques d'en Pagès de la Pietat, notari Josep Corominas, de Palafrugell: tenia la casa i horta al Figuerà, Santa Eugènia de Vila-romà (avui Sant Joan de Palamós), tres peces de terra també en aquest llavors municipi i una sureda a la Font del Lles (Calonge); aquesta era una sureda de tretze vessanes, la qual llinclava al sud i a l'oest amb camí, però no consta inscrita cap construcció; per tant, d'entrada, sembla que no hi havia el 1866 allà cap casa.

Informe arqueològic 2023, finca "La Font del Lles"

El bosc ha estat sempre un lloc productiu de primer ordre per a les societats tradicionals. Tan aviat podia servir com a font d'energia i calor a través de l'aprofitament de la llenya i la seva transformació en carbó, com podia ser primera matèria d'algunes activitats artesanals: fusters, boters, carreters, mestres de cases, etc.

En Pau Turon Izquierdo, de Llagostera, arqueòleg, entre d'altres col·laboracions amb l'Ateneu Popular de Calonge i Sant Antoni, acompanyat del propietari, en Joan Costa Pous, va visitar detingudament aquest avui bosc anomenat la Font del Lles, sota el Puig Cargol (Calonge), i ens ha autoritzat que publiquem les seves primeres impressions:

"Sector superior: En una esplanada de grans dimensions s'hi troba una cruïlla on s'uneixen diferents camins tradicionals, concretament un que porta a Vila-romà, un altre a Fitor i un altre a Calonge; aquest dels tres és el més arrasat, tant pel pas del temps com per l'acció humana, desapareixent la major part de les estructures. Entre les que han sobreviscut, destaquen les següents:

a) Font del Lles: És una estructura rectangular de 3,30 m de llarg per 2,23 m d'ample, amb murs de 40 cm d'ample, situada a l'inici del camí de Fitor. Cal afegir que els dos costats curts hi sobresortien unes petites estructures absidals, i l'interior, on brollava anteriorment la font, és enfonsat respecte al nivell de circulació exterior. Encara que es va derruir fa dècades, molt probablement estava cobert per una volta de pedra.

b) Plaça carbonera: Estava situada cap al centre de l'altiplà, sent visible per la terra ennegrida a causa de la combustió.

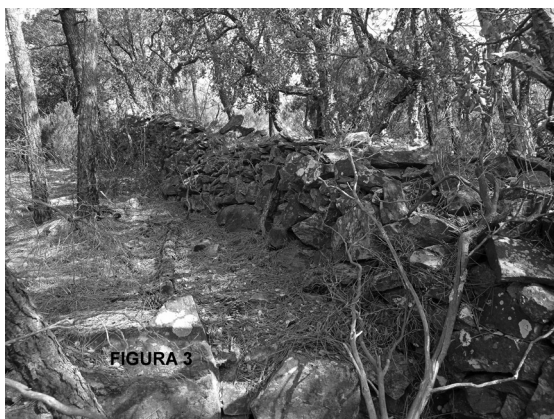
c) Barraca rectangular: Emplaçada a migdia, pròxima al camí que condueix a Vila-romà, hi ha un parell de murs paral·lels, alineats en direcció NE-SW, que podrien haver format part d'una barraca. Actualment, estan molt degradats, coberts per la vegetació.

d) Mur de pedra seca: Situat entre la font del Lles i el camí de Fitor, alineat aproximadament en sentit NW-SE, en l'actualitat està molt derruït.

Sector central: És una esplanada de dimensions més reduïdes situada a SE del sector anterior, en una cota inferior, units entre ells pel camí de Vila-romà. Cal destacar la presència d'una barraca derruïda en el costat d'orient, de planta vagament quadrangular, que fa 2,67 m de llarg per 2,30 m d'ample, a la qual s'accedeix a l'interior per una porta situada en l'angle sud, d'uns 94 cm d'ample. Els murs són de pedra seca, amb un gruix irregular d'entre un metre i uns 86 cm. L'interior, de pedra vista, és irregular i enfonsat respecte al nivell de circulació exterior, sent la part més profunda la més propera a la porta, probablement amb la finalitat d'evacuar l'aigua de l'interior de l'habitatge.

Respecte a la seva datació, cal esmentar que a les proximitats d'aquesta s'hi trobaren un parell de vores de ceràmica vidriada, fetes a la Bisbal, datades d'inicis del segle XIX.

Annex al costat S-W de la barraca parteix un mur de feixa que va en direcció S-E seguint el camí de Vila-romà, d'uns 50 cm d'alçada i uns 80 cm d'amplada. Una mica més avall hi ha una porta, d'1,90 m d'ample, que permet travessar el mur.

En darrer lloc, en el pendent que separa el sector superior i el central hi ha diferents murs de feixa perpendiculars al camí, molt arrasats.

Sector inferior: Si seguim el camí que du a Vila-romà aviat veurem que queda emmarcat entre dos murs de pedra seca, alineats aproximadament en direcció NW-SE, estant un situat al costat de tramuntana, d'uns 40-60 cm d'alçada i uns 1,70 m d'amplada, i l'altre al meridional, d'uns 80 cm d'alçada i uns 1,04 m d'amplada. Tanmateix, a mesura que descendim el sender, que va en direcció E., veurem que mentre el mur nord continua recte, el mur meridional al cap d'una estona gira progressivament en direcció sud. Aquest fet fa que el camí s'ampliï lentament, perquè mentre en el tram inicial fa uns 3 m d'amplada, cap al final, poc abans del gir, fa uns 5,40 m.

En darrer lloc, cal senyalar que en l'àrea sud delimitada pel mur meridional s'hi poden veure altres murs de feixa, alineats en direcció NE-SW, segurament restes d'antics conreus. A més, al final del mur meridional hi ha un gran mur, d'alineació NW-SE, que està partit en dos. Mentre que el tram sud fa uns 1,20 m d'amplada, i un mínim d'un metre d'alçada, el tram nord fa uns 4,80 m de llargada, un 1,40 m d'amplada i un 1,10 m d'alçada. Entre els dos fragments hi ha una separació d'uns 3,20 m, on es poden apreciar restes de murs de feixa." (Fotografia Pau Turon mur sud, figura 3).

A més, l'arqueòleg, en Pau Turon, ens va referir que la visita havia anat molt bé, que el propietari, en Joan Costa, a part de la barraca per ell erigida, li va ensenyar tot el que havia trobat, per exemple en el nivell superior una nansa vidriada i les restes metàl·liques d'un moneder de cuir; en el nivell mitjà, teules fragmentades, i a prop d'un mur dos fragments de vores de ceràmica vidriada decorades, que serien d'entre els segles XVIII-XIX. Pel que fa al nivell inferior, en Pau Turon, tot baixant pel camí, als dos costats del qual hi han murs de pedra seca de considerables dimensions, pensà que devia ser una antiga via de transhumància i els murs serien per protegir les propietats (probablement vinyes) del ramat. En definitiva, concloqué que les estructures d'aquesta finca són en general restes de l'explotació de la muntanya entre els segles XVIII i XIX, i tenen força interès.

Itinerari de transhumància de la Seu d'Urgell a Calonge

De parlar sobre les Gavarres en la part nord-est del terme municipal de Calonge i Sant Antoni, ara passem a referir-nos també a les Gavarres però a la part nord-oest del nostre

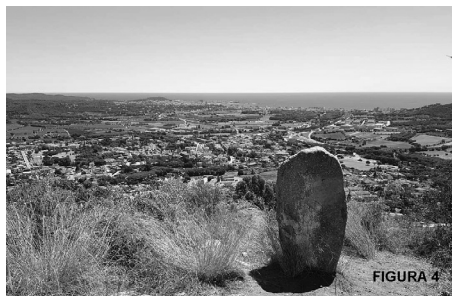

FIGURA 4

municipi, i en concret del paratge sota el menhir del Puig de la Creu del Castellar (fotografia panoràmica Maria José Jiménez, figura 4), ja conegut des de fa anys pels membres del Centre d'Estudis Calongins Colònic; aquest menhir, a instància del llavors president, en Josep Cargol, va ser redreçat el setembre 2014.

Actualment ja no arriben ramats en transhumància a Calonge, però queden encara records dels anys 50 del segle xx, alguns recollits en el llibre *Poques ovelles, pocs xiulets*,⁹ el qual descriu el cas d'un ramat dels Pirineus que diversos anys consecutius arribava a Calonge per un antic camí provinent de Romanyà de la Selva, després de travessar vuit comarques: l'Alt Urgell, el Berguedà, la Cerdanya, el Ripollès, la Garrotxa, la Selva, el Gironès i el Baix Empordà.

Ja instal·lats a Calonge, a l'hivern, els dies que el temps ho permetia, el ramat pasturava per la muntanya sota la Creu del Castellar; un cop aquest ramat quedava recollit per la nit en una masia llavors deshabitada, el pastor pirinenc en Peret del cal Vilanova anava a dormir al Mas Lloret, on residia la família Pijoan; i trobà allà com a amfitrió el jove, en Jaume Pijoan Johera (fotografia anys 50 segle xx del Mas Lloret, fons vídua Matilde Aliu, figura 5), i es feren amics. Actualment, bona part de la muntanya on en aquella època pasturava a l'hivern un ramat pirinenc, avui ho trobem ja urbanitzat.

Possible visita guiada sobre vestigis pirinencs a Calonge

L'Ateneu Popular de Calonge i Sant Antoni¹⁰ estem adscrits a la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, i entre altres activitats oferim visites guiades a elements del patrimoni natural i cultural del municipi estudiats per nosaltres.

Per tant, a tots els grups interessats els oferim una visita guiada als vestigis pirinencs localitzats a Calonge, només cal que amb suficient anticipació es posin en contacte amb l'Ateneu Popular¹¹ per convenir dia i hora, i concretar detalls de mutu acord.

Notes

- 1- Revista Gavarres núm. 35. Editorial Gavarres, Cassà de la Selva, primavera-estiu 2019.
- 2- LOAISA DALMAU, E. & MOLLA CALLÍS, J. "Patrimoni amagat a Coma de Fonts (Calonge i Sant Antoni)", dins *Revista del Baix Empordà* núm. 66, Palamós, setembre 2019, p. 36-38. Vegeu <https://revistabaixemporda.cat/hemeroteca/>
- 3- HURTADO, V., MESTRE, J. & MISERACHS, T. *Atles d'Història de Catalunya*, Edicions 62, Barcelona, 1998, p. 202.
- 4- SOLDEVILA TEMPORAL, X. "La transhumància entre el Baix Empordà i el Pirineu (1270-1348)". *Annals 2000-2001 del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, Ripoll, p.107-115. Vegeu <https://raco.cat/index.php/AnnalsCER/article/view/211052>
- 5- MALLORQUÍ GARCIA, E. "Els camins històrics". *Quaderns de la Revista de Girona* núm. 2013, Diputació de Girona i Obra Social "la Caixa", Girona, 2021, p. 30-31 (sobre ramats transhumants).
- 6- CANER ESTRANY, P. *La Vall de Calonge*. Ajuntament de Calonge i Generalitat de Catalunya, Calonge, 1983, p. 123 i 124.
- 7- PUJOL, D. & BECH, R. "Anar a fer llenya", dins *25 anys de la Carbonera*. Editorial Gavarres, Cassà de la Selva, 2017, p. 20 i 21.
- 8- Registre de la Propietat de Palamós, finca 889 de Calonge, tom 3554, foli 50 i anteriors, anotació lletra A (1866) i inscripció 1ª (1870).
- 9- CERQUEDA, M. *Poques ovelles, pocs xiulets*, Edicions Salòria, S. L., la Seu d'Urgell, 2014.
- 10- <https://www.ateneucalonge.cat>
- 11- cultura@ateneucalonge.cat